

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 346.6(037)

Тетяна Барабаш *

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена питанням впливу проголошених в державі реформ, зокрема, у судовій і правоохоронній сферах, на кримінальний процесуальний закон. Окреслені пріоритети законотворчої діяльності парламенту, наукових публікацій, поглядів практиків. Проаналізовані ризики пропонованих змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України. Висловлено авторську думку щодо доцільності таких трансформацій.

Ключові слова: кримінальний процесуальний закон, Кримінальний процесуальний кодекс, реформування, законопроект, зміни і доповнення.

Барабаш Т. Н. Современные вызовы реформирования уголовного процессуального закона в Украине.

Статья посвящена вопросам влияния провозглашенных в государстве реформ, в частности, в судебной и правоохранительной сферах, на уголовный процессуальный закон. Очерчены приоритеты законотворческой деятельности парламента, научных публикаций, взглядов практиков. Проанализированы риски предлагаемых изменений и дополнений Уголовного процессуального кодекса Украины. Высказано авторское мнение относительно целесообразности таких трансформаций.

Ключевые слова: уголовный процессуальный закон, Уголовный процессуальный кодекс, реформирование, законопроект, изменения и дополнения.

Barabash T. M. Modern calls of Reformation of Penal Judicial Law in Ukraine.

The article is devoted the questions of influence of the reforms proclaimed in the state, in particular, in judicial and law-enforcement spheres, on a penal judicial law. Outlined priorities of creation of laws activity of parliament, scientific publications, ideas of practical workers. The analyzed risks of the offered changes and additions are in the Criminal code of practice of Ukraine. Author opinion is expressed in relation to expedience of such transformations.

Keywords: penal judicial law, Criminal code of practice, reformation, project of law, change and addition.

Сучасний період розвитку України характеризується зміною орієнтацій суспільства в політичній, економічній, соціальній, правовій сферах, що зумовлює трансформацію наукових знань з новими предметами досліджень. Проголошений в державі курс на реформування більшості сфер суспільного життя, наближення їх до європейських стандартів вимагає комплексного оновлення вітчизняного законодавства. Реалізація визначених одними із першочергових, судової, антикорупційної реформ, реформи правоохоронних органів, безперечно, впливатиме і на кримінальний процесуальний закон, адже пріоритетну роль у забезпеченні дотримання основоположних прав людини відіграє наявність в державі ефективного механізму регулювання діяльності її органів, покликаних здійснювати розслідування та розгляд питань, пов'язаних із притягненням особи до кримінальної відповідальності.

З оновленням кримінального процесуального закону (прийняття Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) 2012 р.) питання дієвості та удосконалення його положень не втрачають актуальності. Кожне відомство, тим чи іншим чином пов'язане із сферою кримінального провадження, здійснює моніторинг своєї діяльності щодо застосування КПК України. Видано безліч нормативно-правових актів відомчого характеру (наказів, інструкцій, роз'яснень) як стосовно здійснення кримінального провадження, так і окремих його процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень. Результати застосування нових положень КПК України є предметом постійних обговорень як практиків, так і вчених. І хоча пік дискусійності припадає на 2013 рік (від категоричної критики до підтримки цього кодифікованого акта), обраний державою курс розвитку суспільства ставить перед кримінальним процесуальним

законодавством нові виклики. Проблемні питання здійснення кримінального провадження продовжують підніматись такими відомими вченими як: О. Банчук, В. Берназ, Т. Варфоломєєва, В. Галаган, Л. Лобойко, М. Погорецький, В. Попелюшко, В. Тертишник, Л. Удалова, М. Хавронюк, М. Шумило, О. Яновська та ін., праці яких визначають напрямки розвитку кримінальної процесуальної науки.

Наукові публікації, здебільшого, торкаються питань: моделі суду присяжних, порушення вимог Конституції України в частині можливості виступати захисником тільки адвокату, відсутності стадії перевірки заяви і повідомлення про кримінальне правопорушення і як наслідок, неможливості оскарження початку кримінального провадження і зупинення досудового розслідування, допустимості анонімних доносів, неможливості повернення речей і документів, вилучених під час незаконно проведеного обшуку, проведення негласних слідчих дій слідчим, права сторони обвинувачення на висунення додаткового обвинувачення під час судового розгляду, допиту свідка у суді під час досудового розслідування лише стороною обвинувачення, визнання доказами показань з чужих слів; застави; системи заходів забезпечення кримінального провадження та ін.

Активним видається і науковий пошук за спеціальністю 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Так, проведеним Інститутом законодавства Верховної Ради України моніторингом встановлено, що у період 2012–2014 рр. (за даними УКРІНТЕІ) за вказаною спеціальністю захищено 233 дисертації (за напрямом «кримінальний процес» – 122 роботи (52,5%)). При цьому, дослідницький інтерес становили: інститут доказування і суб'єкти кримінального провадження – по 16 дисертаційних досліджень (13 %); досудове розслідування – 14 дисертаційних досліджень (12 %); принципи кримінального провадження і слідчі (процесуальні) дії – по 10 дисертаційних досліджень (8,2 %); інститут захисту, реалізації прав особи і заходи примусу (забезпечення кримінального провадження) – по 7 дисертаційних досліджень (5,7 %); інститут оскарження в кримінальному процесі – 6 дисертаційних досліджень (4,4 %); судове провадження і загальні питання кримінального процесуального права – по 5 дисертаційних досліджень (4 %); судовий контроль і порівняльні дослідження – 4 дисертаційні роботи (3,2 %); інститут відводу – 3 дисертаційні дослідження (2,4 %); екстрадиція особи, відшкодування шкоди, реалізація рішень Європейського суду з прав людини і норм міжнародно-правових актів, заочне провадження – по 2 дисертаційні дослідження (1,6 %); процесуальні строки, виконання рішень, запровадження медіації, приватне обвинувачення, закриття кримінального провадження – по 1 дисертаційному дослідженню (0,8 %).

Змінились останнім часом і пріоритети законотворчої діяльності у розглядуваному аспекті. Після прийняття нового КПК України внесені на розгляд Верховної Ради законопроекти, зокрема, стосувались: скасування відеоконференцій; виключення положень про визнання доказами показань з чужих слів; зупинення дії положень, що регулюють застосування електронних засобів контролю; об'єднання справ в одне провадження; адвокатської мантії; удосконалення процедури конфіскації; суду присяжних; повноважень ВСУ; проведення слідчих (розшукових) дій; доповнення КПК положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні); проведення допиту із використанням відеозапису з обов'язковою архівацією даних; вручення копії протоколу обшуку; удосконалення провадження за нововиявленими обставинами; повернення до відмови у відкритті кримінального провадження.

До самого кодексу 25 разів (станом на 15.04.2015 р.) внесено змін і доповнень (при чому, 14 – у 2014 р. і 7 – за 4 місяці 2015 р.) [3].

На розгляді ж діючого парламенту перебуває 17 законопроектів, з яких: 2 – прийнято (реєстр. № 1200 – щодо застосування примусових заходів медичного характеру і реєстр. № 1849 – щодо військових злочинів); 2 – відкликано (реєстр. № 1838, реєстр. № 2338 (обидва стосуються застави)); інші знаходяться на розгляді [1]. Варто зауважити, що серед останніх, більшість законопроектів торкаються питань застосування у кримінальному провадженні запобіжних заходів. Резонансними у суспільстві в розглядуваному аспекті видаються пропозиції щодо відміни застави, посилення уваги до розслідування і судового розгляду корупційних злочинів, особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції.

Разом з тим, згідно визначених в державі стратегічних нормативно-правових актів (Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», Позачергове послання Президента України П. Порошенка до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України», Програма діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційна угода), удосконалення кримінальної процесуальної сфери в межах здійснення судової реформи передбачає: новелізацію процедури оскарження судових рішень, отримання Верховним Судом України ефективних повноважень для формування послідовної практики; уніфікацію процесуальних норм різних видів судочинства; введення практичних механізмів забезпечення реалізації принципів: юридичної (правової) визначеності (обмеження застосування інституту перегляду рішення за нововиявленими обставинами), гласності і відкритості, змагальності, рівності; обґрунтовані нормативи навантаження на суддів; запровадження функціонування електронного правосуддя; ефективні правові механізми дотримання строків розгляду справ в судах; забезпечення виконання закону щодо судів присяжних; запровадження механізму перегляду вироків у кримінальних справах, де особи були засуджені без належної доказової бази; отримання законними представниками процесуального статусу; здійснення захисту від обвинувачення виключно особами, які отримали право на здійснення адвокатської діяльності та/або родичами обвинуваченого; забезпечення рівних прав прокурорів і адвокатів у судовому процесі.

Антикорупційна реформа, з поміж іншого, спрямована на запобігання корупції у судовій системі та органах кримінальної юстиції. Особливого значення, при цьому, набуває Національне антикорупційне бюро України, правовий статус якого закріплено спеціальним Законом [5]. Завданням цього державного правоохоронного органу, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових, є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

З набуттям чинності Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» змінюються і деякі положення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), зокрема: а) терміносистема «орган державного бюро розслідувань» (п. 8, 17 ст. 3); б) перелік службових осіб, стосовно яких передбачено особливий порядок судового розгляду (ч. 9 ст. 31); в) правила територіальної підсудності (ст. 32), відсторонення від посади (ст. 154), арешту майна (ст. 170), початку досудового розслідування (ст. 214), підслідності (ст. 216) та ін. (у цілому внесено змін і доповнень до 19 статей КПК України).

Реформа правоохоронних органів, що вже розпочалась із прийняттям нового Закону України «Про прокуратуру» [6] передбачає декілька напрямків (залежно від видів правоохоронних органів). Кримінальну процесуальну сферу зачіпають питання: 1) діяльності органів правопорядку: створення інституту детективів, що поєднують в собі функції слідчих та оперативних співробітників, розмежування оперативно-розшукової діяльності в межах кримінальних проваджень і за їх межами; 2) створення Державного бюро розслідувань у сфері протидії організованій злочинності з правом досудового розслідування особливо тяжких злочинів та злочинів, вчинених співробітниками органів правопорядку (до Державного бюро розслідувань повинні перейти слідчі функції прокуратури і частково Служби безпеки України); 3) створення Військової поліції з правом здійснювати досудове розслідування в умовах воєнного стану – усіх кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, а також усіх злочинів, вчинених військовослужбовцями безпосередньо у зоні ведення бойових дій.

З метою удосконалення правових та організаційних засад у сфері прав людини, створення дієвого механізму всебічного забезпечення в Україні прав і свобод людини і громадянина розроблятиметься Національна стратегія у сфері прав людини (на виконання Указу Президента України від 15.10.2014 р. № 811/2014), що стане базовою основою і у здійсненні кримінального провадження також.

Отже, перед парламентом восьмого скликання постають важливі завдання щодо узгодження положень кримінального процесуального закону із пропонованими новелами у різних сферах суспільного життя. Така діяльність, з одного боку, потребує активізації, а з іншого – виваженого уніфікованого підходу.

Однак, розпочата законотворча діяльність у напрямку удосконалення положень КПК України, на нашу думку, іноді не має комплексного характеру і торкається, подекуди, не достатньо актуальних питань. Так, наприклад, одним із перших законопроектів про внесення змін і доповнень до КПК України був проект щодо приведення у відповідність законодавства до норм Кримінального кодексу України стосовно продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру (реєстр. № 1200 від 02.12.2014 р.) (станом на 15 грудня 2014 року на розгляді Верховної Ради України VIII скликання він був єдиним). Поданий групою із шести народних депутатів законопроект пропонував замінити у ст. 514 КПК України терміносистему «подання» на «заяву», чим усувається неузгодженість цієї норми з положеннями ст. 95 КК України у питаннях продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру. Даний законопроект повернуто із підписом Президента України.

Безперечно, пропонованими уточненнями усуваються текстові розбіжності між вказаними нормами кримінального і кримінального процесуального законів, але такі зміни не впливають на порядок кримінального провадження, не є реформаторськими. Вказуючи на виявлену у кримінальному і кримінальному процесуальному законах термінологічну розбіжність, автори законопроекту стверджують: «Під час практичного застосування цих норм виникає проблема». Подібна констатація без аналізу слідчої і судової практики застосування чинних норм; аналізу статистичних даних, кримінологічних досліджень, тощо не може вважатись достатніми аргументами щодо необхідності прийняття закону.

Внесення пропонованих змін зумовлене лише термінологічною складовою. З одного боку, неузгодженість юридичної терміносистеми не сприяє однаковому правозастосуванню, не може слугувати основою формування наукової мови, головною вимогою до якої виступає однозначність визначення. Термін (лат. *terminus* «кордон, межа, кінець») – це слово або словосполучення, яке означає поняття спеціальної області знання чи діяльності і має точну сферу змістовного використання. Термін характеризується як носій спеціальної інформації в одній із спеціальних галузей знання, денотатом якого виступає поняття. Але, з іншого – розмежування значної кількості юридичних термінів має умовний характер, обумовлений їх етимологічною спорідненістю. Однозначність у мові закону – це не єдине значення слова, а його однакове сприйняття і єдине тлумачення саме в тексті цього закону.

Так, у законодавчій практиці й в науковій літературі поняття «заява», «подання», «клопотання» у певній мірі ототожнюються за змістом. Наприклад, відповідно до ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» [4] заява (клопотання) – звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією й чинним законодавством їхніх прав та інтересів, або повідомлення про порушення чинного законодавства, чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки про поліпшення їхньої діяльності. Клопотання – письмове звернення з проханням визнати за особою відповідний статус, права чи свободи тощо. Подання – це звернення з певним проханням, клопотанням затвердити конкретне рішення чи взяти участь у вирішенні певних питань.

Наведені поняття, хоч і різні за способом утворення та походженням, проте семантично ідентичні. Саме тому вони є рівнозначними і взаємозамінними. Виходячи з буквального розуміння розмежування заяви і подання як юридичних документів, перша є проханням щодо виникнення тих чи інших правовідносин, а друге – проханням щодо їх розвитку, зміни чи припинення. Тому, вжиття законодавцем в положеннях КПК словосполучення «за поданням» видається навіть більш влучним, адже за правилами діловодства, якщо подання спрямоване на вирішення питань за межами установи, від якої воно направляється, то подання являється на бланку цієї установи (на відміну від заяви), що є логічним в контексті дій, передбачених ст. 514 КПК України.

Отже, внесені термінологічні уточнення до зазначеної норми КПК України видаються не достатньо обґрунтованими і тим більше, не продиктованими часом.

Не виваженою може стати і відміна можливості застосовувати в кримінальному провадженні такого запобіжного заходу як застава, адже на розгляді Верховної Ради України перебуває декілька законопроектів, зумовлених посиленням боротьби з корупцією (реєстр. № 1838, 1871, 2086 та ін.), які розв'язали дискусію між прибічниками тверджень про ліберальність і гуманність нового КПК України, та правозахисниками, що критикують такі

ініціативи, називаючи їх політично привабливими, але популістськими, з порушенням прав людини і відходом від європейських цінностей [див. ел. ресурси з режимом доступу: <http://www.attara-ukraine.com>; <http://www.radiosvoboda.org/>].

На нашу думку, шлях до закріплення альтернативних триманню під вартою запобіжних заходів і дієвості, зокрема, застави, був досить тернистим. На сьогодні особливих проблем із застосуванням останньої під час кримінального провадження не існує, адже за даними судової статистики у 2014 році порушення умов цього зобов'язання мало місце лише у 0,26% випадках [2]. Ефективність існування застави в кримінальному процесі, зокрема, з фінансової точки зору і відшкодування завданої шкоди, не викликає сумніву. А з правової – матиме місце порушення основоположних прав і свобод людини та численна кількість звернень до Європейського суду з прав людини, адже у десятках рішень цієї міжнародної судової установи встановлено, що тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа, не може бути визначальною підставою для тримання особи під вартою.

Таким чином, на порядку денному пошук оптимальних законних шляхів боротьби з корупцією, впровадження проголошених в державі реформ, комплексного оновлення кримінального процесуального законодавства без ризиків обмеження прав, свобод і законних інтересів кожного члена суспільства.

Список використаних джерел:

1. Законопроекти про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, що знаходяться на розгляді Верховної Ради України VIII скликання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/>.
2. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2014 рік : Державна судова адміністрація України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kt.dn.court.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (із змінами і доповненнями) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Про звернення громадян : Закон України від 20 січня 2005 року № 2384-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. №1698-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

** Барабаш Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач сектору кодифікаційних робіт Інституту законодавства Верховної Ради України.*